

RUBOVSKY RITA

A fátyol mint motívum jelentése és értelmezése
 J.-J. Rousseau **Vallomások** c. művében

VÁZLAT

1. A fátyolmotívum értelmezésének rövid története¹
2. Egyetemes értékek és motívumok Rousseau **Vallomások** c. művében
 - A motívum értelmezése
3. A fátyolmotívum mint főmotívum
 - akadály
4. A "leleplezés" (devoilement) fogalma, szintjei
 - Az "első" és a "második" leleplezésről általában
 - A leleplezés első szintje
 - vihar, lázadás, mal du siécle
 - A második szint - az egyetemes értékek leleplezése
 - a természet mely egyidejűleg motívum és egyetemes érték
 - A természet motívumai
 - a. konkrét értelemben véve: táj, tó, mező, erdő, hegy
 - b. az emberi természetet értve alatta: álmodozás-álmodás, képzelődés (imagination), menekülés (évasion), zene
 - az álmodozás (reverie) mint életforma
5. Összefoglalás

1. Évezredes folyamat volt a fátyol motívummá válása az irodalomban. A keresztény hagyomány szerint a fátyol önmagunk elhatárolását jelképezi a világtól. Egy másik szemszögből az Újszövetség reveláló, sőt a dolgozat későbbi terminusával élve "leleplező" szerepet kap az Ószövetségre vonatkoztatva. A Korán szerint a fátyol a választottakat és a kárhözatra ítélteteket választja el egymástól. Ugyancsak az iszlám nézetrendszeréhez tartozik az, hogy Allah fátylakkal borítja be teremtményeit. Ezek a fátylak a nevek. Ha teljes valójukban mutatná meg nekünk teremtményeit, meghalnánk. A névadás beavató jellege és fátyolként való továbbélése nem ismeretlen a Bibliában és a primitív vallások szimbólumrendszerében sem. Az Urat, Jahvét az Újszövetség nevezi először néven, egészen addig: "Én vagyok, aki vagyok" (Mózes II/31. 14.). Avagy Simonból Péter lesz, feladatát, felelősségét a névadás is jelzi. Pál, az egykori Saul pálfordulása után kapja új nevét. Míg azonban a név védő fátyolként funkcionál, az egyiptomi Isis-kultusz szerint a fátyol lerántása nem más, mint az isteni fény feltárásának mozzanata. Ám tallózhatunk az újkor irodalmából is. Hasonló jelentést kap a fátyol lerántásának motívuma **Novalis Lehringe zu Sais** c. művében is. Egy embernek sikerül lerántania Sais istennő fátylát. S mit lát? A csodák csodáját: saját magát.

A felvilágosodás korának híres operájában, a **Varázsfuvolában** az Éj Királynőjének Hölgyei fátyollal borítottak. A nagy francia Encyclopédia borítólapján az Igazság allegorikus alakjáról, egy lefátyolozott nőalakról rántják le éppen a fátylat. Az említett példák két csoportba sorolhatók: egyrészt a fátyol lerántása maga után vonhatja valami nagyszerű dolog, illetve a fény vagy istenség megismerését, másrészt azonban a fátyol része lehet valamely isteni eleve elrendelésnek, és ezért babonás félelem veszi körül.

2. A rövid irodalomtörténeti kitekintés után tisztázzuk az egyetemes érték és a motívum fogalmát s ezek rousseau-i értelmezését! (valeur universelle-motif). Egyetemes értéken természetesen a Vallomások adta értékeket értem. Ezeket Rousseau nem fogalmazza meg tétélesen, de ezt a kifejezést találtam a legalkalmasabbnak azoknak az emberiség egészére érvényes értékeknek jelölésére, melyeket a Vallomások körvonalaz. Így egyetemes érték a szabadság, az erény (vertu), az igazság és a természet. Az egyetemes értékek úgy léteznek a motívumokban, mint irodalmi és megélt megvalósulások. Mik tehát a motívumok? A motívum fogalmának tisztázásához Elisabeth Frenzel² meghatározását vettem alapul, mely szerint beszélhetünk tárgyról (Stoff) és motívumról (Motiv). Míg a tárgy mindig individuális, és meghatározott nevekhez, helységekhez van kötve, a motívum kollektív, az emberi kultúra, gondolkodásmód folyamatának sajátja. Jellemző tartalmi alkotórész, melynek különböző kifejlődése lehetséges. A motívum - Frenzel meghatározása szerint - a költői anyag önmagában még egységes része, az elbeszélés azon legkisebb eleme, amely még fennmarad hagyományban. Önálló életére jellemző, hogy kiegészítő funkcióval is rendelkezik, azaz személyeket, dolgokat, cselekményrészeket összefüggésükben láttat, s könnyen alkot láncot, vonatkoztat. Frenzel elsődleges, másodlagos, mellék- és peremmotívumokra rangsorolja a motívumokat. Azonban ezt a dolgot szempontjából nem tartom most lényegesnek. Bár Frenzel sokszor él a "Leitmotiv" (vezérmotívum) kifejezéssel is, én a fátyolmotívumot mindvégig főmotívum néven emlegetem. Úgy vélem, a fátyolmotívum, a Vallomásokat tekintve egyéni olvasatom szerint vezérmotívummá léphet elő. Más szempontból tiszta vezérmotívum léte több oldalról is támadható. Trousson³ szerint egy motívum - mely fogalmat, jelenséget jelöl - akkor válik tárggyá, mikor egy vagy több szereplő személyében rögződik, behatárolódik és definiálódik. Ezek a szereplők sajátos szituációt képviselnek, s így ez a szituáció és ezek a személyek irodalmi hagyománnyá válnak. A

motívumok magukban tehát nem irodalmi elemek, csak alapvető helyzeteket és viselkedésmódokat behatárolva lesznek azzá. Souer írja: "Ha a motívumokból indulok ki, nem irodalomtörténetet írok, hanem az emberiség történetét kéne megírnom."

3. Rousseau életművében a motívumok az egyetemes értékeket ábrázolják, nem lehet az egyik fogalmat elválasztani a másiktól. A motívumot tehát mindig két oldalról vizsgáljuk, mint irodalmi és mint Rousseau jellemének jellegzetes, meghatározó vonását. Amikor motívumról beszélek, egyszerre értem rajta mind a két megközelítést, mivel a **Vallomások** motívumait nem lehet csak mint irodalmi motívumokat vagy csak mint meghatározó jellemvonásokat tárgyalni. Fontos az is, hogy a **Vallomásokban** tárgyalt motívumok az író más műveiben, pl. az **Új Héloïse**-ben is fellelhetők (erről később részletesebben lesz szó).

Vezérmotívumként a "fátyolmotívumot" választottam és a többi motívumot a fátyolmotívum magyarázóiként fogom tárgyalni. Mit jelent tehát a fátyol, és hogyan rétegezhető ez a jelentés?

A **Vallomások** gondolatai alapján a társadalom, az ember, sőt, a tárgyak is a tévedés és a hazugság fertőző hatása alatt állnak. Az ember azonban nem predestinált a hazugságra. A gyermek még teljesen tiszta, sem az eredeti bűn-Rousseau természetes vallása szerint-, sem a társadalom hibái még nem fertőzték meg.

Emil azért nevelődik a társadalmon kívül, hogy a szennyezett világ ne ejtsen foltot tisztaságán. Az egyén beágyazódása a társadalomba (assimilation) tehát nem más, minthogy megtanulunk hazudni, megismerjük és elfogadjuk a társadalom által kínált álarcokat (masque), akadályokba ütközünk, és legvégül magunk is mások akadályává válunk. Az akadály fogalma lényegében ugyanabban a képzetkörbe tartozik, mint a fátyol. Tehát minden hazugság, tévedés elhomályosítja az értéket, a legfőbb Jót (Bien Suprême), mely kezdettől fogva megvan bennünk. A bűn fogalma számos vonatkozásban azonos a

fátyol vagy az akadály fogalmával. A fátylak, melyekkel eredeti, tiszta értékeinket homályosítjuk el, földi boldogságunktól, Paradicsomunktól választanak el bennünket. Ám lehet-e fontosabb feladat, mint boldoggá tenni magunkat és másokat? A század válasza egyértelműen nemleges. S ha a boldogság az említett egyetemes értékekben rejlik, a mi feladatunk az, hogy megszabadítsuk az értékeket az akadályoktól, lerántuk a fátylat (tirer la voile). Ez a folyamat a "leleplezés" (dévoilement) folyamata. Miután Rousseau szerint az igaz élet nem más, mint permanens "leleplezés", a **Vallomások** is vizsgálhatjuk úgy, mint leleplezések láncolatát. Hogyan tehát?

4. A leleplezésnek⁴ két fajtáját, két szintjét különböztethetjük meg. Az első szint a kiábrándulásé: az ábránd, az illúzió fátylának lerántása. Ez a leleplezés lerombolja a tévedést, megállapítjuk, hogy tévedtünk. Azok a motívumok, amelyek a leleplezés első szintjéhez tartoznak, a vihar, a lázadás, és a kiábrándulás motívumai. A második szint mindannak felfedése, leírása, mely eddig rejtve állt előttünk. Míg tehát az első szint csak hamis illúzióinkat tárja elénk, a második már fejlődést jelent. A Vallomások szerint azonban szükségünk van az első leleplezésre, a kiábrándulásra ahhoz, hogy felfedezzessük az egyetemes értékeket. A második leleplezés tartalmasabb szint, gazdagít bennünket, lehetővé teszi, hogy a dolgokat saját, elhomályosíthatatlan valóságukban ragadjuk meg. Míg az első szint objektív, tehát a külső világ ábrándít ki minket, a második leleplezés szubjektív, hiszen kizárólag magunk vagyunk képesek megérteni az egyetemes értékek misztériumait, hogy ezáltal boldogok legyünk. Ez az igazi ÉN felfedése (révelation), és egyedül magunkban találhatjuk meg a legfőbb igazságot. Minél több "fátylat húzunk" tehát le, annál közelebb kerülünk a tökéletességhez (perfectibilité). A tökéletesedés útja Önmagunk megismerése. Saját magunkban szeretni a jót: ez a gondolat vezet el minket "önmagunk

szeretetéhez", mely nem azonos az "önszeretet" kifejezéssel (l'amour du soi l'amour propre). Az önszeretet negatív, ez a fátylak, az akadályok szeretete, ezzel ellentétben az "önmagunk szeretete" a tökéletesség, a megtisztított dolgok szeretete. Rousseau számára a tökéletesség útja azt jelenti, hogy el kell hagynia az embereket, meg kell szakítania kapcsolatait, hogy majd egy emelkedettebb szinten, az egyetemes értékek szintjén találja meg újból. Ezért meghatározó és a leleplezés mindkét szintjének következménye, a magányosság.

A leleplezések magyarázata után vizsgáljuk meg a motívumokat!

Az első leleplezés tehát tévérléseink felfedése. A fátylat ugyan látjuk, de nem tudjuk: hogyan tovább. Ez a szint nem jelent kielégülést. Ezért az ide tartozó motívumok: a vihar, a lázadás, a kiábrándulás. A vihar mindig rejtett erőszakot jelez, a "szív vihara" pedig Rousseaunál az aggodalom (angoisse), sőt a sértettség érzésének kifejezésére szolgál. A szív viharának külső jelei a könnyek, a fejvesztett kirobbanások, Mme Warrenset így jellemzi Rousseau: "Ha láttam őt, csak elégedett voltam, ám távollétében nyugtalanságom fájdalomig fokozódott. A vágy, hogy vele legyek, annyira elérzékenyített, hogy könnyekben törtem ki."⁵

A szív vihara az egyén - lehet a zseni - és a társadalom összeütközésének jele. Ezen a ponton Rousseau embergyűlölővé válik. Miután lerántja az emberek álarcát, csalódásában undorodva fut el. Ám embergyűlöletétől önmaga is szenved, s az egyén és társadalom közötti problémájának megoldása a leleplezés második szintjén valósul meg, melyen az önként vállalt magány visszavezeti Rousseaut az emberszeretethez és szolgálathoz. A kiábrándulás, mely a következő században "mal du siècle"-é válik, nem hoz megoldást, vallja Rousseau a III. könyvében:⁶ "Ó, jaj! Legtartósabb boldogságom csak álom volt, beteljesülését szinte nyomban követte az ébredés." Avagy: Rousseau és Mama viszonya egészen addig "lefátyolozott", míg így nem ír Rousseau az V. könyvben arról a pillanatról,

melyben először öleli meg Mamát: "Valami legyőzhetetlen szomorúság mérgezte meg édességét. Úgy éreztem magam, mintha vérfertőzést követnék el."⁷ S végül az utolsó fátyol is lehull: Rousseau visszatér a Mamához, és betöltve találja helyét. A tapasztalatok mindinkább kiábrándítják, s egyre távolabb kerül a beteljesedéstől, bár tökéletes életre tör. A nyugalmat kedveli, ám ehelyett a szüntelen idegeskedés szinte létmódjává válik (frustration).

Állandóan álmodik; s annál keservesebb az ébredés. Szenvedélyes szerelemmel birtokolni akarja az egész világot, de szerelmei mind kudarcba fulladnak. A kiábrándultság állapotában Rousseau valóságosan is beteg lesz. A kielégületlenségből a betegségbe menekül, ez azonban csak elmélyíti reménytelenségét.

Kiegyensúlyozott majd a leleplezés második szintjén lesz. Akkor, amikor felismeri és igyekszik elsajátítani az egyetemes értékeket.

Ezeknek motívumairól, úgy mint az erény (vertu), az igazság és a szabadság megvalósulásairól (réalisation), s megvalósulási kereteiről fogok írni. A negyedik egyetemes érték pedig a természet, mely egyben a legfontosabb is, azonban külön kategóriát képvisel, mivel több mint motívum, de azért motívum is. Azért válik egyetemes értékévé, mert egyben ok és cél Rousseau gondolatmenetében. Az egyetemes értékek minden motívuma, tehát megvalósulási formája, magyarázható a természettel és a természetben. Nemcsak a Vallomásokban, de Rousseau minden művében a természet elsőrendű szerepet kap. A természet két szempontból vizsgálható. Egyrészt jelöli a tájat (paysage), vidéket, mindazt, amit nem az ember hozott létre; másrészt az emberi természetet érthetjük rajta. Leleplezni a természetet (dévoiler) annyit jelent, mint megkeresni és megtalálni a civilizáción kívül eső természetes állapotot, illetve felfedezni a tiszta, eredeti természetet. Rousseau szerint az egyik nem létezik a másik nélkül. Hogy felfedezhessük az emberi természetet, magányra, csendre van szükségünk, amely

már csak a civilizáción kívüli természetben létezik. A természet ősi tisztasága teszi lehetővé a meditációt, tehát a második "leleplezést". Mágikus ereje révén a természet mintegy megbabonázza az embert, teljes őszinteségre kényszeríti, ömaga teljes feltárására. Nem véletlen, hogy Rousseau majdnem minden művét remeteségben (ermitage) írja, Mme Warrens-nél, a Mamánál, vagy a Saint-Pierre szigeten. A természet arra kényszeríti Rousseaut, hogy hangosan bevallja a "fátylakat", és ezáltal meg is semmisítse azokat. Rousseau hisz a mondott szó tisztító erejében, gondoljunk a II. könyvre, melyben hazudik a cselédnek. A könyv végén így ír erről:⁸ "Köntörfalazás nélkül feltártam most, amit elkövettem. Bizonytal senki nem gondolja, hogy enyhíttem sötét galádságomat. De nem teljesíteném ennek a könyvnek a célját, ha nem tárnám fel egyidejűleg belső állapotomat is, s ha nem merném mentetetni magam ott, ahol az igazságnak megfelel."

Az emberek tévedéseikkel, hazugságaikkal megakadályozzák, hogy az egyén, aki ki akar törni ebből, őszinte legyen. A természet azonban megköveteli ezt. S csak miután az ember megpihent a természetben, lehet a társadalom problémáin gondolkodni. A VIII. könyvben Rousseau ezt írja:⁹ "enfoncé dans la forêt, j'y cherchais, j'y trouvais l'image des premiers temps dont je trançais fierement l'histoire, je faisais main basse sur les petits mensonges des hommes, j'osais dévoiler a son leur nature, sivre le progrès du temps et des choses qui l'ont defigurée ..." Műveit tehát a társadalomból elzárta írja, hogy feltárja a társadalom előtt a teljes szabadság útját. Szinte prófétai magatartás ez. A **Vallomásokban** kifejti: "Nektek beszélek, de nem vagyok közületek való." Bár a szakirodalom jelentős része egoizmussal vádolja Rousseaut, ő nem azért szereti a természetet, mert így nem kell másra gondolnia, hanem mert remeteségének gyümölcseit, műveit a társadalomnak nyújthatja át. Egyben ez a legfontosabb különbség az "önmaga szeretete" és az "önszeretet" között.

A természet rousseau-i magyarázata után térjünk át a természet motívumainak magyarázatára!

Konkrét értelemben véve a természet a tájat, erdőt, hegyet, tavakat juttatja eszünkbe! A IV. könyv elején Rousseau Horatiust idézi:

"Erről álmodtam mindig: kicsi, egyszerű birtok,¹⁰
hol házam mellett kert és csörgedező patakocska
S mindezeken kívül kicsi erdő volna"

A Savoyai Alpokról így ír Rousseau: "Soha még ország így nem gyönyörködtetett meg. Nekem sziklák, viharok kelleneek."¹¹ A hegyilakók "regényes", primitív életmódja nagy hatást gyakorol Rousseau-ra - s természetesen Emilre. A három remeteség, - Párizstól 4. mérföldnyire, a Saint-Pierre szigeten, és Charmettes közelében az intim egyedüllét, az egyszerűség és érzékenység időszakai. A **Vallomások** tájleírásai már-már versek, nem hasonlítanak a megszokott önéletrajzok leíró részeihez. Természetimádása ősi természetimádsággá válik: "Megértem, hogy a város lakóinak, akik csak falat, utcát, bünt és szennyt látnak, kevés a hitük Olvastam, hogy egy derék püspök egyházmegyéjének látogatása közben egy anyókára bukkant, aki imádságul csak ennyit tudott mondani "Ó!" Jó asszony, - mondta neki, csak így imádkozz mindig, többet ér a te imádságod a mienknél. - Ilyen többet érő ima az enyém is."¹²

Eddig konkrét, objektív jellegű motívumokról volt szó. De ha csak ezeket említjük, nem kaphatunk teljes érvényességű képet Rousseau-ról. **Saint Preux** a **Nouvelle Héloïse**-ban azt mondja: "Álmodni akartam, de valami váratlan esemény mindig eltérített tőle." Ha Rousseau-nál valamely váratlan esemény jön közbe, ez felborítja lelki egyensúlyát, amelyet csak a leleplezés "második szintjén" talál meg újra. Ennek motívumai: az álom, a képzelődés (imagination), a zene s a menekülés (évasion). A menekülés motívuma alá rendelhető az első három, hiszen ezek képesek elvonni Rousseaut az

emberektől s egy másik, nem valós világban adni harmóniát. "Valóságos lényekhez hozzáférnem lehetetlen volt, tehát a képzelet világába menekültem, s mert nem láttam semmi valóban létezőt, ami lázálmaimat megérdemelné, ideális világgal tápláltam, amelyet teremtő képzeletem csakhamar szívem szerint való lényekkel népesített be."¹³ Az álmodás tehát egyrészt segítség, másrészt életforma. Rousseau folytonosan a természet és a természeten túli (surnature) között utazik. Hol azért, hogy felejtse, hol azért, hogy jobban megértse a földi világot. A két szint együttes létében a teljességet, a végtelent érzi át: "Csak az egészben (Tout) és a Mindenségben látok és érzékelek" - írja Malherbes-nek. A soha többé (jamais plus) így "mindig"-gé válik. Végül a két szint közti lebegés eredményeképpen Rousseau hiszi, hogy egyesülhetünk álmainkkal.¹⁴ "Beleszerettem két bájos modellemre, s amennyire lehetett, azonosítottam magam a szerelmessel és a baráttal, de szeretetre méltónak és fiatalnak rajzoltam, megtoldva tulajdonságait a magamban érett erényekkel és hibákkal."

A **Nouvelle Héloïse** kapcsán akaratlanul is felmerül a Pygmalion eszméje. Pygmalion él a szoborban, és a szobor benne él. Pygmalion így szól a drámában: "Abban imádom magam, amit én míveltem". Minden bizonnyal árulkodó ez a tény, hogy a Pygmalion-téma olyannyira foglalkoztatta Rousseau-t, hogy 1770-ben Lyonban rövid operát is írt **Pygmalion** címmel. Rousseau álmaiban imádja önmagát. Álmai általa válnak valóra, és a világ egyik legszociálisabb művét íratattják meg vele, a Társadalmi Szerződést. Hiszen művei nem utópiák, álmai az ÉN-t tárják fel, mely az életre kelt szobor első szava is volt. Rousseau "Új Pygmalionnak" nevezi a műben önmagát. Ahogy Pygmalion készíti a szobrát, úgy szereti meg Rousseau is egyre jobban álmaikat, és "Önmagának szeretete" vezeti el a társadalomig, hogy felfedezéseivel ne maradjon egyedül. S minél több fátylat ránt le önmagáról, annál áttetszőbbé válik a társadalom is számára. És mivel az áttetszőség bizonyítéka

maga a Vallomások lett, ilyenformán teljesen mindegy; hogy műveit a leleplezés melyik szintjén írta meg. Hiszen a mű harcol Rousseau helyett is, mivel nem más, mint maga Rousseau.

"Az a dolgom, hogy elmondjam az igazat, nem az, hogy elhitessesem..."¹⁵ szeretném valamilyen módon átlátszóvá tenni lelkemet az olvasó szeme előtt, ezért akarom minden szempontból bemutatni, mindenfajta fénnel megvilágítani, elérni azt, hogy minden mozzanatát észrevegyék, az olvasó maga ítélhesse meg a létrehozó alapelveket ... Az ő dolga, hogy összegyűjtse az alapelveket, és meghatározza a belőlük kialakuló lényt: az eredmény az ő műve, és ha téved, a tévedésnek is ő az oka.¹⁶

Sok fátylat lebbenthet fel az idő. Ha az utókor megőrzi emlékemet, talán megtudja egy napon, amit el akartam mondani. Akkor megtudja azt is, miért hallgattam el."¹⁷

JEGYZETEK

1. Jean CHEVALIER-Alain CHEERBRANT: Dictionnaire des symboles 1969. Robert Laffont/Jupiter.
2. Elisabeth FRENZEL: Stoffe der Weltliteratur Motive der Weltliteratur
3. TROUSSON: Thème et mythe.
4. A leleplezés (devoilment) kifejezést STAROBINSKY: J.-J. Rousseau La transparence et l'obstacle c. Tanulmánykötete "Théorie du dévoilement" c. fejezetéből vettem. (Gallimard, 1971.p. 92.) Az olvasott szakirodalmak közül STAROBINSKY felfogása hatott leginkább dolgozatomra. Az irodalomelméleti szakkifejezéseket E. FRENZELTŐL és TROUSSONTÓL kölcsönöztem. Ezért az ezeken kívül elolvasott szakirodalmat bibliográfia címszó alatt sorolom fel.
5. A magyar idézeteket ROUSSEAU Vallomások c. művének 1962-es kiadásából vettem (Magyar Helikon), melyet BENEDEK István és BENEDEK Marcell fordított.
6. 111. oldal.
7. 196. oldal.
8. 90. oldal.
9. A magyar fordítás pontatlansága miatt az idézetet franciául közlöm.
10. 220. oldal.
11. 608. oldal.
12. 628. oldal.
13. 417. oldal.
14. 420. oldal.
15. 198. oldal.
16. 174-175. oldal.
17. 268. oldal.

BIBLIOGRÁFIA

- Jean-Jacques ROUSSEAU: Confessions edit. Larousse, évszám nélkül.
- P. BENICHOV, E. CASSIER, R. DERATHE, Ch. EISEMANN, V. GOLDSCHMIDT, L. STRAUSS, E. WEIL: Pensée de Rousseau, editions du Seuil 1984.
- Jean-Louis LECLERCLEI: J.-J. Rousseau, Libraire Larousse 1973.
- Jacques VOISINE: Le Pygmalion de GJ-J. Rousseau, trahi par l'opera italien, In: Comparative Literary Studies, Szeged, 1983.
- Marcel RAYMOND: J.-J. Rousseau, Libr. Jose Corti 1962. J.-J. Rousseau et la crise contemporaine de la conscience Beauschesne 1980.
- SZÁVAI Nándor: J.-J. Rousseau Tankönyvkiadó Budapest, 1964.
- Georges MAY: Rousseau Seuil Paris, 1974.